

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Collectieve actie en het student's dilemma: Een empirisch onderzoek

Pellikaan, H.

Citation

Pellikaan, H. (1991). Collectieve actie en het student's dilemma: Een empirisch onderzoek. *Acta Politica*, 26: 1991(3), 303-326. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449901>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449901>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- Hofstede, G., *Culture's consequences; international differences in work-related values*. Sage, Beverly Hills 1980.
- Huber, J.D., Values and partisanship in left-right orientations; measuring ideology. *European Journal of Political Research* 17, 599-621, 1989.
- Inglehart, R., *The silent revolution*. Princeton University Press, Princeton 1977.
- Inglehart, R., *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press, Princeton 1989.
- Kaase, M., Mass participation. In: M.K. Jennings, J.W. van Deth e.a. *Continuities in political action*. De Gruyter, Berlijn/New York 1990.
- Kohn, M.L. (red.), *Cross-national research in sociology*. Sage, Newbury Park 1989.
- Laponce, J.A., *Left and right; the topography of political perceptions*. University of Toronto Press, Toronto 1981.
- Leijenaar, M., *De geschade heerlijkheid*. SDU, Den Haag 1989.
- Leung, K., en M.H. Bond, On the empirical identification of dimensions for cross-cultural comparisons. *Journal of cross-cultural psychology* 20/2, 133-151, 1989.
- Mair, P., De partij in crisis? *Beleid & Maatschappij* 17/1, 27-34, 1990.
- Middendorp, C.P., Ideologie en stemgedrag in Nederland. *Acta Politica* 24/2, 171-189, 1989.
- Moor, R. de, Sociaal-politieke waarden. In: L. Halman e.a. *Traditie, secularisatie en individualisering*. Tilburg University Press, Tilburg 1987.
- Müller-Rommel, F., *New political movements and new-politics parties in Western Europe*. Hochschule Lüneburg, Lüneburg 1989.
- Oyen, E. (red.), *Comparative methodology*. Sage, Londen 1990.
- Przeworski, A., en H. Teune, Equivalence in cross-national research. *Public Opinion Quarterly* 30, 551-568, 1966.
- Scheuch, E.K., Theoretical implications of comparative survey research. *International Sociology* 4/2, 147-167, 1989.
- Schmitt, R., From 'old politics' to 'new politics'; three decades of peace protest in West Germany. In: J.R. Gibbins (red.). *Contemporary political culture*. Sage, Londen 1989.
- SCP, *Sociaal en cultureel rapport 1990*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk 1990a.
- SCP, *Sociale en culturele verkenningen 1990/'91*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk 1990b.
- Topf, R., Political culture and political participation in Great Britain and the Federal Republic of Germany, 1959-88. Paper presented to the ECPR Workshop on comparative political culture; Parijs, april 1989.
- Uehlinger, H.M., *Politische Partizipation in der Bundesrepublik*. Westdeutscher Verlag, Opladen 1988.

Collectieve actie en het student's dilemma: een empirisch onderzoek¹

Huib Pellikaan

1. Inleiding

De theorie van collectieve actie van Mancur Olson wordt in de rationele keuzetheorie vaak verbonden met het Prisoner's Dilemma. De overeenkomst tussen Olsons *The Logic of Collective Action* en dit model van de speltheorie, is dat rationele actoren die hun eigenbelang nastreven niet bereid zullen zijn om zonder dwang een optimale hoeveelheid collectieve voorzieningen te realiseren. Zelfs bij overeenstemming over de wenselijkheid van het collectieve goed en met voordeel bij de productie van het collectieve goed voor elk afzonderlijk individu, zullen individuen in een grote groep geen bijdrage leveren aan het collectieve goed.

Olsons theorie heeft betrekking op individuen in een grote groep. Hij erkent dat voor een kleine groep andere elementen een rol kunnen spelen, waardoor een bepaalde hoeveelheid van de collectieve voorziening mogelijk verwezenlijkt kan worden. De belangrijkste kenmerken van Olsons these zijn terug te vinden in het spel van Prisoner's Dilemma. In de literatuur wordt deze overeenkomst vaak toegepast op het tweepersoons en niet op het n-persoons Prisoner's Dilemma. De rechtvaardiging voor het gebruik van het tweepersoonsmodel voor de groepstheorie van Olson is in 1971 voor het eerst door Russell Hardin gegeven met behulp van kardinale nutsfuncties.

De reductie tot een tweepersoonsspel kan echter ook als volgt worden beredeneerd. Er zijn voor het individu twee strategieën, namelijk wel of niet een bijdrage leveren aan het collectieve goed. De overige leden van de grote groep hebben alle dezelfde mogelijke strategieën. Ook zij kunnen wel of niet een bijdrage leveren. Verondersteld is (1) dat alle leden van de groep identieke voorkeuren en inzichten in de situatie hebben en dat iedereen hetzelfde handelt. Veronderstelling (1) is de voorwaarde van homogeniteit van de actoren. Hierdoor kunnen alle leden van de groep, minus het individu, worden opgevat als één collectief en kan

elk lid van het collectief van plaats wisselen met het individu. Verondersteld is verder (2) dat de invloed van het individu op het eindresultaat van de collectieve actie verwaarloosbaar is. Veronderstelling (2) is de *voorwaarde van individuele onbelangrijkheid* (Ullmann-Margalit 1977: 28).²

Er zijn nu de volgende vier mogelijke uitkomsten:

P: Het individu levert geen bijdrage terwijl het collectief wel een bijdrage levert. Het collectieve goed wordt verwezenlijkt.

Q: Het individu levert een bijdrage en het collectief levert ook een bijdrage. Het collectieve goed wordt eveneens verwezenlijkt.

R: Het individu levert geen bijdrage en het collectief levert ook geen bijdrage. Het collectieve goed wordt niet verwezenlijkt.

S: Het individu levert wel een bijdrage maar het collectief levert geen bijdrage. Het collectieve goed wordt eveneens niet verwezenlijkt.

Dit kan als volgt worden toegelicht. De bijdrage van één enkel individu aan de produktie van het collectieve goed is volgens veronderstelling (2) onvoldoende voor de realisatie ervan (vergelijk S met R). Deze veronderstelling is voor een grote groep mogelijk ongerechtvaardigd. Wanneer de eventuele bijdrage van het individu opgeteld zou kunnen worden bij de bijdrage van een bijna-beslissende subgroep in het (verder niet meewerkende) collectief. In dat geval zou de beslissing van het individu om daadwerkelijk bij te dragen, mogelijk doorslaggevend kunnen zijn voor de totstandkoming van het collectieve goed. Veronderstelling (1) garandeert evenwel dat de bijdrage van het individuele groepslid niet significant kan zijn wanneer de groep groot is, omdat volgens deze veronderstelling ofwel iedereen ofwel niemand in het collectief een bijdrage zal leveren. Op precies dezelfde gronden geldt dat het ontbreken van de individuele bijdrage niets uitmaakt voor de verwezenlijking van het collectieve goed, indien alle leden van het collectief wel een bijdrage leveren (vergelijk P met Q).

Ten aanzien van de subjectieve waardering der uitkomsten gelden de volgende twee veronderstellingen: (3) het individu prefereert de verwezenlijking van het collectieve goed, inclusief het leveren van een eigen bijdrage boven de uitkomst waarin niemand bijdraagt en het goed niet tot stand komt. Veronderstelling (3) is de *voorwaarde van wenselijkheid* van het collectieve goed. Dat wil zeggen, het individu prefereert uitkomst Q boven uitkomst R, in symbolen $Q > R$. En (4), het individu ondervindt geen satisfactie van het leveren van een bijdrage op zich, ongeacht of het collectieve goed er komt of niet. Veronderstelling (4) is de *voorwaarde van liftersgedrag*. Het individu zal uitkomst P daarom altijd prefereren boven uitkomst Q ($P > Q$) en uitkomst R prefereren boven uitkomst S ($R > S$).

De veronderstellingen (3) en (4) leggen de preferentieordering van het consistent redenerende individu volledig vast. Een individu dat de twee veronderstellingen in zijn afwegingen verwerkt zal een transitieve ordening hebben: uit $P > Q$ en $Q > R$ volgt dan $P > R$ en uit $Q > R$ en $R > S$ volgt $Q > S$ en zijn preferentieordering is derhalve $P > Q > R > S$.

Dit prioriteitschema over de vier uitkomsten kan worden omgezet in ordinale nutsgetallen. Uitkomst P wordt met vier nutseenheden gewaardeerd, uitkomst Q met drie nutseenheden, R met twee nutseenheden en ten slotte S met één nutseenheid. Op basis van deze argumentatie kan de interactie tussen het collectief en het individu in een nutsmatrix worden samengevat, uit het perspectief van het individu.

Matrix 1: Collectieve actie als tweepersoonsspel

		Het collectief	
		wel	niet
Het individu	wel	Q 3	S 1
	niet	P 4	R 2

Het individu in matrix 1 is de rijspeler en het collectief, dat wil zeggen alle andere personen, treedt op als fictieve tegenpartij, wiens actie bepalend is voor de vraag of de kolomuitkomsten (Q,P) danwel (S,R) aan de orde zijn. Met de invulling van de nutsmatrix voor de rijspeler is nog geen uitspraak gedaan over welke strategie het individu in die positie zal kiezen. Uitgaande van de speltheoretische veronderstelling dat het individu streeft naar nutsmaximalisatie, maakt hij de volgende afweging. Als het collectief kiest voor het leveren van een bijdrage aan de verwezenlijking van het collectieve goed, strategie 'wel', dan zal hij zijn nut maximaliseren door zelf geen bijdrage te leveren, door strategie 'niet' te kiezen, omdat de vier nutseenheden van P hem meer opleveren dan de drie nutseenheden van Q als hij strategie 'wel' zou hebben gekozen. Als het collectief kiest voor strategie 'niet', dan zal het individu zijn nut maximaliseren door strategie 'niet' te kiezen, aangezien de twee nutseenheden van R hem meer opleveren dan de ene nutseenheid van S, als hij strategie 'wel' zou hebben gekozen. In beide gevallen geldt dat ongeacht wat het collectief voor strategie zal kiezen, het individu zijn nut maximaliseert door strategie 'niet' te kiezen. Deze strategie is, met andere woorden, zijn dominante strategie ten opzichte van het collectief.

Anders dan bij een echt tweepersons Prisoner's Dilemma geldt dat

in deze speltheoretische reductie van het collectieve actie-probleem, het collectief geen zelfstandige kolomspeler is met een eigen voorkeursorde-ning over de vier uitkomsten. Het is veeleer zo dat elk van de $n-1$ individuen in het collectief achtereenvolgens de positie van de tot nu toe besproken rijspeler kan innemen, vervolgens met de mogelijke acties van 'de anderen' wordt geconfronteerd en dan, na reflectie omtrent de eigen voorkeuren, tot de conclusie komt dat het een dominante strategie heeft om niet aan de totstandkoming van het collectieve goed mee te werken. Met andere woorden, het collectief treedt in matrix 1 op als medebepaler van de vier uitkomsten, P, Q, R en S, door wèl of niet een bijdrage ter omvang van $(n-1)$ individuele bijdrage te leveren. In zoverre is er sprake van een *fictief* tweepersoons spel. Maar het collectief treedt niet op als een speler die deze uitkomsten subjectief waardeert.³

Het resultaat van dit spel is dat niemand een bijdrage levert aan de verwezenlijking van het collectieve goed. De uitkomst van het Prisoner's Dilemma, geen verwezenlijking van het collectieve goed, is daarmee gelijk aan de uitkomst van Olsons theorie van collectieve actie.

2. Empirisch onderzoek van een voorbeeld van collectieve actie

Het milieuprobleem wordt momenteel door de meeste mensen als het belangrijkste nationale probleem beschouwd.⁴ Het leveren van een individuele bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem is een voorbeeld van het vraagstuk van collectieve actie. Voortbouwend op recent empirisch onderzoek is door Kees Aarts en mijzelf, eind 1989, aan Leidse eerstejaars politicologie- en bestuurskundestudenten een vragenlijst voorgelegd.⁵ In deze enquête is de studenten het milieuprobleem als vraagstuk van collectieve actie voorgelegd. De studenten kregen de volgende vier alternatieven voorgelegd:

P: Heel veel mensen leveren een bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem, maar zelf lever ik daar geen bijdrage aan.

Q: Heel veel mensen leveren een bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem, zelf doe ik dat ook.

R: Vrijwel niemand levert een bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem, zelf lever ik ook geen bijdrage.

S: Vrijwel niemand levert een bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem, maar zelf probeer ik wel een bijdrage daaraan te leveren. Op een tienpuntsschaal, die loopt van 'zeer onaantrekkelijk' (1) tot aan 'zeer aantrekkelijk' (10) kon men aangeven hoe aantrekkelijk men elk

alternatief vond. Indien men een alternatief, bij voorbeeld P, een hogere score geeft dan een ander alternatief, bij voorbeeld R, dan prefereert men dit alternatief boven de ander. De preferentie wordt weergegeven door $P > R$. Als twee (of meer) alternatieven, bij voorbeeld Q en S, dezelfde score krijgen, dan is men indifferent tussen de alternatieven. De indifferentie wordt weergegeven door $Q = S$: zie tabel 1.

Deze schaalmeting van preferenties en indifferenties heeft als voordeel dat veel informatie wordt verkregen. Door aan het verschil tussen de scores ook een betekenis toe te kennen, kan de intensiteit van de respondent in de analyse worden betrokken. In dit onderzoek zijn de scores op de schaal geïnterpreteerd als ordinale voorkeuren. Het voordeel van de schaalmeting, de rijkdom aan informatie, levert ook een nadeel op. Het aantal categorieën van de variabele 'milieupreferentie' levert een probleem op, als het met andere variabelen in verband wordt gebracht. Daarbij komt nog dat 36 ordeningen vijf respondenten of minder hebben, wat het zoeken naar systematische verbanden extra bemoeilijkt.

De respondenten hebben 45 verschillende ordeningen, waarvan 15 strikte preferentieordeningen. De overige 30 ordeningen hebben één of meer indifferenties tussen de alternatieven. De 15 strikte preferentieordeningen bevatten 62 studenten. Dat betekent dat 215 ondervraagden (78%) op één of andere wijze indifferent zijn tussen twee of meer mogelijkheden. Wat in tabel 1 opvalt is dat meer personen indifferent zijn tussen

Tabel 1: Milieuordeningen

Ordering	N	%	Ordering	N	%	Ordering	N	%
1. Q=S>R=P	8	2.9	16. Q=S=R>P	1	.4	31. Q>P>R>S	6	2.2
2. Q=S>R>P	3	1.1	17. Q>R=S>P	4	1.4	32. Q>R>P>S	2	.7
3. S>Q>R=P	1	.4	18. Q>P>R=S	39	14.1	33. Q=R>P>S	1	.4
4. Q>S>R=P	54	19.5	19. S=R>Q>P	1	.4	34. R>Q>P>S	1	.4
5. S>Q>R>P	3	1.1	20. Q=P>S>R	2	.7	35. Q=P>R>S	1	.4
6. S>Q>P>R	2	.7	21. Q>R>P=S	3	1.1	36. R>S>Q=P	2	.7
7. S>R=Q>P	1	.4	22. S>P>Q>R	2	.7	37. P>S=R>Q	1	.4
8. S>R>Q>P	1	.4	23. P>Q=S>R	1	.4	38. R>Q=P>S	2	.7
9. Q>S>R>P	20	7.2	24. P>Q>S>R	1	.4	39. P>Q>R=S	5	1.8
10. Q>S>P>R	13	4.7	25. R>Q>S>P	1	.4	40. P>Q=R=S	1	.4
11. Q>P=S>R	8	2.9	26. Q>R>S>P	1	.4	41. P>Q>R>S	1	.4
12. Q>P>S>R	37	13.4	27. S=R>Q=P	2	.7	42. P>R>Q=S	3	1.1
13. S>R=Q=P	4	1.4	28. S=Q=R=P	1	.4	43. R>P>Q>S	1	.4
14. Q>S=R=P	26	9.4	29. Q=P>R=S	5	1.8	44. R=P>Q>S	1	.4
15. S>R>Q=P	1	.4	30. Q>R=P>S	1	.4	45. R=P>Q=S	2	.7
								Totaal 277 100%

alternatieven, naarmate de alternatieven op zich lager worden gewaardeerd. In tabel 1 geven slechts 10% van de respondenten voor de eerste twee alternatieven een indifferentie op (ordeningen 1, 2, 16, 19, 20, 27, 28, 29, 33, 35, 44 en 45), tussen het tweede en derde alternatief is 19% van de respondenten indifferent (ordeningen 7, 11, 13, 14, 16, 17, 23, 28, 30, 37, 38 en 40) en, ten slotte, tussen het derde en vierde alternatief is 57% van de respondenten indifferent (ordeningen 1, 3, 4, 13, 14, 15, 18, 21, 27, 28, 29, 36, 39, 40, 42 en 45).

Van de 283 studenten die aan de enquête hebben meegedaan, hebben 277 de vraag volledig ingevuld. Aan de hand van de in paragraaf 1 genoemde veronderstellingen over de waardering van uitkomsten in een collectief actie-probleem, kunnen de 45 ordeningen van de respondenten worden bekeken. Veronderstelling (3), die stelt dat het individu prijs stelt op de verwezenlijking van het collectieve goed, $Q > R$, gaat op voor de meeste ordeningen (26 van de 45) en in deze ordeningen zijn ook de meeste respondenten te vinden. Uit de gegevens blijkt dat 90% van de respondenten $Q > R$ waardeert en bovendien heeft 86% uitkomst Q als hoogste prioriteit, als eerste voorkeur in de ordening, het overgrote deel van de respondenten hecht waarde aan de realisatie van het collectieve goed.⁶ Veronderstelling (4) stelt dat het individu geen satisfactie ondervindt van het leveren van een bijdrage, ongeacht of het goed verwezenlijkt zal worden of niet: $P > Q$ en $R > S$. Aan de hiermee corresponderende voorwaarde dat het individu altijd situatie P boven Q zal prefereren, omdat in beide gevallen het collectieve goed wordt gerealiseerd, voldoet slechts 7% van de respondenten.⁷ En aan de voorwaarde dat het individu altijd $R > S$ prefereert, omdat in beide gevallen het collectieve goed toch niet wordt gerealiseerd, voldoet slechts 9% van de personen.⁸ Opmerkelijk is verder dat van de 277 respondenten slechts één persoon de preferentieordering $P > Q > R > S$ (de PD-ordening) heeft, die in de vorige paragraaf als kenmerkend voor het probleem van collectieve actie werd beschouwd.

Hieruit valt af te leiden dat het overgrote deel van de onderzochte populatie voorstander is van het oplossen van het milieuprobleem en daar, eventueel onder reciprociteitsvoorwaarden, ook een bijdrage aan wil leveren. De overwegingen van het model-individu van Olson en Hardin zijn met uitzondering van $Q > R$, nauwelijks terug te vinden bij de onderzochte studenten. Dat slechts een gering aantal personen voldoen aan de voorwaarden $P > Q$ en $R > S$ zegt overigens alleen iets over de vastgestelde preferentieordeningen. Het zegt nog maar weinig over de vraag of de studenten zich in *werkelijkheid* als Olsoniaanse 'free-riders' zullen gedragen.

3. Verwachte keuze bij milieuprobleem

De volgende stap in de analyse geschiedt met behulp van de vraag aan de studenten of zij daadwerkelijk een bijdrage denken te zullen leveren aan de oplossing van het voorgelegde milieuprobleem. In de enquête konden de studenten hiertoe kiezen tussen het wel of niet kopen van duurere milieuvriendelijke produkten (de bijdrage), in plaats van vergelijkbare goedkopere milieu-onvriendelijke produkten (geen bijdrage). Ook werd gevraagd wat zij denken dat de anderen, c.q. 'de meeste mensen', zullen gaan doen. In tabel 2 zijn deze twee verwachtingen omtrent zichzelf en de anderen gekruist. Bijna 80% van de ondervraagden denkt dat hij zelf wel duurere produkten zal kopen. De verwachtingen omtrent het 'goede gedrag' van de meeste mensen ligt veel lager. De respondenten denken dat slechts 27% van de meeste mensen wel een bijdrage zal leveren aan het oplossen van het milieuprobleem. Het is interessant om te zien, in hoeverre de verwachte eigen keuze van de respondenten samenhangt met de verwachte keuze van de andere mensen. Van de studenten die denken dat zij zelf wel duurere produkten zullen kopen, blijkt een groot aantal de verwachting te hebben dat de meeste mensen dit voorbeeld niet zullen volgen. Slechts 32% gaat ervan uit dat de meeste mensen ook een bijdrage zullen leveren en 68% verwacht dat men alleen iets aan het milieuprobleem zal gaan doen. Van de personen die niet verwachten dat zij zelf een bijdrage zullen leveren, verwacht 92% dat de anderen dit ook niet zullen doen en slechts 8% verwacht dat de meeste mensen er wel wat aan zullen gaan doen.

Uit de preferentieordeningen blijkt een sterk milieubesef bij de respondenten: bijna 90% heeft Q als eerste prioriteit. Uit de verwachtingen van wat de meeste mensen zullen gaan doen, blijkt echter een diep wantrouwen over de bereidheid van anderen om mee te helpen aan het op-

Tabel 2: Verwachte keuze bij milieuprobleem

		MEESTE MENSEN ZULLEN				
		WEL KOPEN		NIET KOPEN		
IK ZAL	WEL KOPEN	71 32% 93%	Q → ↓	151 68% 73%	S → ↓	222 (79%)
	NIET KOPEN	5 8% 7%	P → ↓	55 92% 27%	R → ↓	60 (21%)
[PHI .218]		76	(27%)	206	(73%)	282 (100%)

lossen van het milieuprobleem. Hoewel bijna 90% er de voorkeur aan geeft dat iedereen meehelpt, verwachten toch velen in situatie S terecht te komen waarin alleen zichzelf een bijdrage leveren. De vraag is of hier een grote groep personen is opgespoord die lijkt op Mancur Olsons 'crank... who tried to hold back a flood with a pail' (Olson 1971: 64). Anders gezegd: in hoeverre geven deze studenten blijk van rationaliteit in hun keuze van een antwoord op de vraag 'of zij denken te gaan bijdragen aan een oplossing van het milieuprobleem?'

In paragraaf 1 is uiteengezet onder welke stringente veronderstellingen Olsons theorie van collectieve actie kan worden voorgesteld als een tweepersoons Prisoner's Dilemma. Uit de gegevens blijkt dat sommige van deze veronderstellingen niet opgaan, en andere daardoor nogal twijfelachtig worden.

Van de speltheoretische veronderstelling (1) over de identieke voorkeuren, inzichten en keuzen van individuen, wordt blijkens tabellen 1 en 2 in hoge mate afgeweken. Hiermee wordt veronderstelling (2) over de insignificantie van de individuele bijdrage twijfelachtig, want het feit dat er diversiteit is in voorkeuren en keuzen, opent de mogelijkheid om door het leveren van een individuele bijdrage *op dit moment*, de keuzen van anderen (en mogelijk zelfs hun voorkeuren) op de wat langere termijn te beïnvloeden. Dit betekent wel dat het individu in zijn afweging ook afstapt van het idee dat zijn bijdrage effectief dient te zijn voor de verwezenlijking van het collectieve goed. De bijdrage blijft weliswaar onbelangrijk in termen van de feitelijke realisatie van het collectieve goed op dit moment, maar voor het individu is de bijdrage wel belangrijk. De keuze om wel een bijdrage te leveren aan het oplossen van het milieuprobleem, krijgt daarmee een symbolische betekenis. Het hechten aan de symbolische betekenis van het eigen 'goede gedrag' is niet irrationeel te noemen, indien rationeel gedrag niet meer uitsluitend wordt gedefinieerd in termen van economische doelen. En met dit alles is uiteraard ook een mogelijke rationale grond aanwezig om aan het leveren van een eigen bijdrage betekenis toe te kennen, ongeacht wat de anderen *op dit moment* doen. Die bijdrage kan van betekenis zijn als investering in het scheppen van een coöperatief klimaat, waarin de potentiële bereidheid van anderen om het milieuprobleem te overwinnen wordt gemobiliseerd. Deze overweging tast veronderstelling (4) aan. Van deze veronderstelling ($P > Q$ en $R > S$) is in de gegevens vrijwel niets terug te vinden. De schending van veronderstelling (4), de *voorwaarde van liftersgedrag*, heeft grote gevolgen voor de setting van het vraagstuk van collectieve actie. Volgens Brian Barry is de verleiding om zich als free-rider op te stellen een cruciaal kenmerk om een bepaald vraagstuk als een vraagstuk van collectieve actie

te kunnen bestempelen. Als personen geen ogenblik overwegen om zich als free-rider te gedragen, hetzij door angst voor sociale sancties hetzij door morele overwegingen, dan verdwijnt het probleem omdat iedereen zich coöperatief opstelt (Barry 1985).

De enige veronderstelling die in hoge mate blijkt op te gaan, veronderstelling (3): ($Q > R$), geeft aan dat er sprake is van een potentieel probleem van collectieve actie. Want veel respondenten hechten een groot belang aan de coöperatieve uitkomst, zonder dat er enige garantie bestaat dat deze uitkomst verwezenlijkt kan worden.

In deze setting van diversiteit van voorkeuren, complexiteit van motieven en het loslaten van louter economische overwegingen, is het enige houvast dat de speltheoretische criteria voor rationaliteit kunnen bieden de dominantieregel: 'kies uw dominante strategie'.

4. Rationele keuze: dominante strategie bij het milieuprobleem

De voorwaarden die gelden voor de analogie tussen Olsons theorie en het speltheoretische model gaan slechts voor een gering aantal personen op. Dat betekent dat ook de invulling van wat een rationale keuze voor het individu is, niet langer gekoppeld is aan de definitie van Olson. Met het loslaten van de analogie wordt van Olsons materiële welvaartsbegrip overgestapt op het formele welvaartsbegrip dat gehanteerd wordt in de speltheorie. Voor de speltheorie hoeven personen niet louter gemotiveerd te zijn door economische motieven. Bij het formele welvaartsbegrip stelt elk individu zijn eigen subjectieve doelen vast. Daardoor kan het individu elke denkbare preferentieordening hebben. Met de vaststelling dat voor het vraagstuk van collectieve actie de 'meeste mensen' een fictieve tegenpartij is, zonder een subjectieve waardering van de uitkomsten, zit het individu als rijspeler zonder een echte kolomspeler. Bij gebrek aan kennis omtrent de preferenties van de kolomspeler kan de analyse van de rationale keuze van de rijspeler twee kanten uitgaan: of er wordt verondersteld dat rijspeler en kolomspeler dezelfde ordening of dat zij niet dezelfde ordening hebben. Op basis van de eerste veronderstelling, kunnen de overige nutsmatrices worden onderzocht aan de hand van de beginsels als dominante strategie, minimax en het Pareto optimum.⁹ In de enquête is echter niets gevraagd over de verwachting van de respondent omtrent de preferenties van de ander(en). Het lijkt niet erg vanzelfsprekend om de eerste veronderstelling als uitgangspunt van de analyse te nemen. Mede gezien het grote aantal verschillende ordeningen is dit onwaarschijnlijk.

De tweede veronderstelling, de kolomspeler heeft een andere ordening maar de rijspeler weet niet welke, betekent dat de rijspeler op geen enkele manier weet wat de rationele keuze van zijn tegenspeler is. De rijspeler is verwickeld in een 'game against nature'. In het spel tegen de natuur is alleen de nutsmatrix van de rijspeler bekend en dit spel wordt kort behandeld met het voorbeeld ontleend aan Rapoport: een forens staat voor de keuze wel of niet zijn paraplu mee te nemen. De natuur heeft twee strategieën, het laten regenen of de zon laten schijnen. De gecombineerde uitkomst- en nutsmatrix is als volgt:

Matrix 2: Spel tegen de natuur

		De natuur	
		regen	zon
De forens	paraplu meenemen	droog in de regen 2	last van paraplu bij mooi weer 3
	paraplu thuislaten	nat in de regen 1	handen vrij bij mooi weer 4

De beste situatie voor de forens is zonder paraplu bij mooi weer, nut 4, zijn tweede prioriteit is met paraplu bij mooi weer, nut 3, zijn derde prioriteit is met paraplu in de regen, nut 2 en ten slotte: zijn laagste prioriteit is in de regen zonder paraplu, nut 1. De forens verkeert in onzekerheid over wat de natuur die dag voor strategie zal spelen. Hij heeft geen enkele betrouwbare informatie over de waarschijnlijkheid dat het zal regenen of dat de zon zal schijnen. Zoals gezegd, er zijn dan geen eenduidige voorschriften voor handen. Als de forens een pessimist is, dan is zijn afweging: wat is het ergste wat mij kan overkomen? Als ik de paraplu thuis laat dan loop ik de kans om nat in de regen te lopen. En als ik de paraplu meeneem, dan loop ik de kans droog in de regen te blijven. De paraplu meenemen geeft de minst slechte uitkomst.¹⁰ Rapoport stelt verder dat het minimaxbeginsel niet het enige 'rationele' voorschrift is bij een keuze onder onzekerheid. Indien de forens een optimist is, dan zal zijn afweging gaan over wat het beste is wat hem kan overkomen. Voor een optimist is de beste keuze de paraplu thuislaten (Rapoport 1964: 33).

Rapoport geeft als mogelijke oplossing, de keuze te laten bepalen door aan de strategieën voorwaardelijke kansen toe te kennen door middel van de regel van Bayes. Het probleem verschuift daarmee naar de vraag welke indicatoren de rijspeler heeft om deze voorwaardelijke kansen in te vullen. De veronderstelling van het collectieve actie-probleem als het

spel tegen de natuur, is hier dat het collectief als fictieve tegenpartij met 50% kans wel bijdraagt en met 50% kans niet bijdraagt.

De situatie verandert op het moment dat het individu, als rijspeler, een preferentieordening heeft die *niet* overeenkomt met matrix 2, maar die qua vorm lijkt op matrix 1. Als het individu de ordening heeft $P > Q > R > S$, dan heeft hij een dominante strategie. In het geval dat de respondent een dominante strategie heeft, is het ontbreken van de informatie van de preferentieordening van het collectief niet van belang voor het analyseren van zijn rationele keuze. Voor de overige respondenten die geen dominante strategie hebben, is het ontbreken van deze informatie wel een probleem. Voor de vraag wat de rationele keuze is, wordt een onderscheid gemaakt tussen de respondenten *met* en *zonder* een dominante strategie.

In tabel 3 worden eerst alle preferentieordeningen met een dominante strategie van de rijspeler geanalyseerd. Als voorbeeld wordt preferentieordening $Q > S > R = P$ genomen. Deze ordening wordt geïllustreerd door een nutsmatrix met de respondent als rijspeler: matrix 3. In de nutsmatrix is de hoogste voorkeur Q weergegeven door het cijfer '3', de tweede voorkeur S met '2', en de indifferentie tussen R en P met het cijfer '1'.¹¹ Het speltheoretische voorschrift, in dit geval de dominante strategie 'wel', is in de matrix weergegeven door deze strategie met hoofdletters te presenteren. Rechts naast de nutsmatrix staat aangegeven hoeveel respondenten kiezen voor strategie 'wel' en hoeveel voor strategie 'niet'. Het aantal dat een rationele verwachte keuze maakt is gemarkeerd met een '*'. Van de 54 personen met ordening $Q > S > R = P$ maken 49 een *rationele keuze*.

Matrix 3: Voorbeeld van rationele keuze

		4. $Q > S > R = P$		
WEL	3	2		49*
niet	1	1		5

WEL kopen is de rationele keuze op grond van volgende redenering: de rijspeler weet niet wat het collectief zal gaan doen. Als het collectief kiest voor strategie WEL, dan zal de rijspeler met strategie WEL een hoger nut realiseren, namelijk nut '3', dan als hij strategie NIET zou kiezen wat slechts nut '1' zou opleveren. De rijspeler bekijkt ook de andere mogelijkheid van het collectief. Als het collectief kiest voor strategie NIET dan zal hij opnieuw een hoger nut verkrijgen door zelf strategie WEL

Tabel 3: Milieuordeningen met dominante strategie

1. Q=S>R=P	2. Q=S>R>P	3. S>Q>R=P	4. Q>S>R=P																
WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 7*	2	2	1	1	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>3</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 2*	3	3	2	1	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>3</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 1*	3	3	2	1	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 49*	3	2	1	1
2	2																		
1	1																		
3	3																		
2	1																		
3	3																		
2	1																		
3	2																		
1	1																		
niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 1	1	1	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 1	2	1	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 0	2	1	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 5	1	1								
1	1																		
2	1																		
2	1																		
1	1																		
5. S>Q>R>P	6. S>Q>P>R	7. S>R>Q>P	8. S>R>Q>P																
WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>4</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 3*	3	4	1	2	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>4</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 2*	3	4	2	1	WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>3</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 1*	2	3	1	2	WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>4</td></tr><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 1*	2	4	1	3
3	4																		
1	2																		
3	4																		
2	1																		
2	3																		
1	2																		
2	4																		
1	3																		
niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 0	1	2	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 0	2	1	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 0	1	2	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 0	1	3								
1	2																		
2	1																		
1	2																		
1	3																		
9. Q>S>R>P	10. Q>S>P>R	11. Q>P>S>R	12. Q>P>S>R																
WEL <table border="1"><tr><td>4</td><td>3</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 17*	4	3	1	2	WEL <table border="1"><tr><td>4</td><td>3</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 11*	4	3	2	1	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 8*	3	2	2	1	WEL <table border="1"><tr><td>4</td><td>2</td></tr><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 32*	4	2	3	1
4	3																		
1	2																		
4	3																		
2	1																		
3	2																		
2	1																		
4	2																		
3	1																		
niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 3	1	2	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 2	2	1	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 0	2	1	niet <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 5	3	1								
1	2																		
2	1																		
2	1																		
3	1																		
13. S>R=Q=P	14. Q>S=R=P	15. S>R>Q=P	16. Q=S=R>P																
WEL <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 2*	1	2	1	1	WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 21*	2	1	1	1	WEL <table border="1"><tr><td>1</td><td>3</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 0	1	3	1	2	WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 1*	2	2	1	2
1	2																		
1	1																		
2	1																		
1	1																		
1	3																		
1	2																		
2	2																		
1	2																		
niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 2	1	1	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>1</td></tr></table> 5	1	1	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 1	1	2	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 0	1	2								
1	1																		
1	1																		
1	2																		
1	2																		
17. Q>R=S>P	18. Q>P>R=S	19. S=R>Q>P	20. Q=P>S>R																
WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 2*	3	2	1	2	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 31*	3	1	2	1	WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>3</td></tr><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 0	2	3	1	3	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 1*	3	2	3	1
3	2																		
1	2																		
3	1																		
2	1																		
2	3																		
1	3																		
3	2																		
3	1																		
niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 2	1	2	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 8	2	1	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 1	1	3	niet <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 1	3	1								
1	2																		
2	1																		
1	3																		
3	1																		
35. Q=P>R>S	36. R>S>Q=P	37. P>S=R>Q	38. R>Q=P>S																
WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 0	3	1	3	2	WEL <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 1	1	2	1	3	WEL <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 0	1	2	3	2	WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>3</td></tr></table> 0	2	1	2	3
3	1																		
3	2																		
1	2																		
1	3																		
1	2																		
3	2																		
2	1																		
2	3																		
NIET <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 1*	3	2	NIET <table border="1"><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 1*	1	3	NIET <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 1*	3	2	NIET <table border="1"><tr><td>2</td><td>3</td></tr></table> 2*	2	3								
3	2																		
1	3																		
3	2																		
2	3																		
39. P>Q>R=S	40. P>Q=R=S	41. P>Q>R>S	42. P>R>Q=S																
WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 3	2	1	3	1	WEL <table border="1"><tr><td>1</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 1	1	1	2	1	WEL <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>4</td><td>2</td></tr></table> 0	3	1	4	2	WEL <table border="1"><tr><td>1</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 1	1	1	3	2
2	1																		
3	1																		
1	1																		
2	1																		
3	1																		
4	2																		
1	1																		
3	2																		
NIET <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 2*	3	1	NIET <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 0	2	1	NIET <table border="1"><tr><td>4</td><td>2</td></tr></table> 1*	4	2	NIET <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 2*	3	2								
3	1																		
2	1																		
4	2																		
3	2																		
43. R>P>Q>S	44. R=P>Q>S	45. R=P>Q=S																	
WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>4</td></tr></table> 1	2	1	3	4	WEL <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>3</td></tr></table> 0	2	1	3	3	WEL <table border="1"><tr><td>1</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>2</td></tr></table> 0	1	1	2	2					
2	1																		
3	4																		
2	1																		
3	3																		
1	1																		
2	2																		
NIET <table border="1"><tr><td>3</td><td>4</td></tr></table> 0	3	4	NIET <table border="1"><tr><td>3</td><td>3</td></tr></table> 1*	3	3	NIET <table border="1"><tr><td>2</td><td>2</td></tr></table> 2*	2	2											
3	4																		
3	3																		
2	2																		

te spelen, namelijk nut '2', dan als hij strategie NIET zou kiezen, die nut '1' geeft. Kortom wat het collectief ook zal kiezen, het is voor de rijspeler altijd beter om strategie WEL te spelen.

In tabel 3 staan 31 van de 45 vastgestelde ordeningen. Deze 31 ordeningen bevatten 249 respondenten, 89% van de onderzochte populatie. Van de 31 ordeningen met een dominante strategie zijn er 20 ordeningen met de dominante strategie 'wel' en 11 ordeningen met dominante strategie 'niet'. De ordeningen met een dominante strategie 'wel' hebben relatief de meeste respondenten, namelijk 229 van de 249. Blijven over voor de ordeningen met dominante strategie 'niet' 20 respondenten. In tabel 3 hebben 205 rijspelers een rationele keuze gemaakt. Dat wil zeggen dat 82% van alle respondenten met een dominante strategie, een verwachte keuze maken die consistent is met het voorschrift. Uitgesplitst naar de twee dominante strategieën, valt op dat van de 229 respondenten met een dominante strategie 'wel', 192 (84%) een juiste verwachte keuze maken. En van de 20 respondenten met een dominante strategie 'niet' maken 13 (65%) een juiste verwachte keuze.

5. Rationele keuze: geen dominante strategie bij het milieuprobleem

Voor de ordeningen zonder een dominante strategie geldt dat de rijspeler zich in een situatie bevindt, waarvoor een direct voorschrift ontbreekt voor het onderzoek naar een consistente verwachte keuze. Dat betekent dat voor alle ordeningen die in vorm gelijk zijn aan Rapoport's spel tegen de natuur, matrix 2, geen eenduidige leidraad bestaat welke strategie men dient te kiezen.

In tabel 4 zijn alle milieupreferentieordeningen gepresenteerd die qua vorm lijken op matrix 2. De gelijkensis is niet volledig, omdat sommige ordeningen ook indifferenties hebben tussen de uitkomsten. Bepalend is dat in de nutsmatrix de slechtst mogelijke uitkomst, aangegeven door nut '1', in dezelfde rij voorkomt als de best mogelijke uitkomst, aangegeven door nut '4' als er geen indifferenties voorkomen, of nut '3' als er wel sprake is van indifferenties. Voor deze zes preferentieordeningen, met 12 respondenten, is binnen deze context geen eenduidige richtlijn te geven.

Na de 31 ordeningen in tabel 3 en de 6 ordeningen in tabel 4, blijven nog 8 ordeningen over. In tabel 5 zijn deze overige nutsmatrices gepresenteerd. Hoewel de preferentieordeningen geen dominante strategie hebben, kunnen de rijspelers toch een keuze maken in hun spel tegen de natuur. In het voorbeeld van Rapoport leidt de pessimistische aard van de speler tot de ene strategie en de optimistische aard tot de andere strategie. Voor deze matrices is zoals gezegd geen eenduidig voorschrift

Tabel 4: Milieuordeningen gelijkend op matrix 2

23. $P>Q=S>R$	24. $P>Q>S>R$	25. $R>Q>S>P$	30. $Q>R=P>S$																
wel <table border="1"><tr><td>2</td><td>2</td></tr><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 1	2	2	3	1	wel <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr><tr><td>4</td><td>1</td></tr></table> 1	3	2	4	1	wel <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>4</td></tr></table> 1	3	2	1	4	wel <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>2</td></tr></table> 1	3	1	2	2
2	2																		
3	1																		
3	2																		
4	1																		
3	2																		
1	4																		
3	1																		
2	2																		
niet <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 0	3	1	3	1	niet <table border="1"><tr><td>4</td><td>1</td></tr><tr><td>4</td><td>1</td></tr></table> 0	4	1	4	1	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>4</td></tr><tr><td>1</td><td>4</td></tr></table> 0	1	4	1	4	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>2</td></tr><tr><td>2</td><td>2</td></tr></table> 0	2	2	2	2
3	1																		
3	1																		
4	1																		
4	1																		
1	4																		
1	4																		
2	2																		
2	2																		
31. $Q>P>R>S$	32. $Q>R>P>S$																		
wel <table border="1"><tr><td>4</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 5	4	1	3	2	wel <table border="1"><tr><td>4</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>3</td></tr></table> 2	4	1	2	3										
4	1																		
3	2																		
4	1																		
2	3																		
niet <table border="1"><tr><td>3</td><td>2</td></tr><tr><td>3</td><td>2</td></tr></table> 1	3	2	3	2	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>3</td></tr><tr><td>2</td><td>3</td></tr></table> 0	2	3	2	3										
3	2																		
3	2																		
2	3																		
2	3																		

te geven. Maar wat als het pessimisme en het optimisme tot dezelfde keuze leiden? Anders gezegd, wat is voor de rijspeler in zijn spel tegen de natuur de beste keuze, als zijn slechtste uitkomst en zijn beste uitkomst niet het resultaat zijn van dezelfde strategie? Het lijkt plausibel om te veronderstellen, dat in dat geval de speler wel een leidraad heeft om een strategie te kiezen. Neem bij voorbeeld preferentieordering 22 in tabel 5. Als de fictieve tegenpartij met 50% kans zich wel of niet coöperatief opstelt, dan kan de rijspeler het beste strategie 'wel' kiezen. Hij vermijdt zijn slechtste uitkomst R met één nutseenheid en hij heeft 50% kans dat hij zijn beste uitkomst S realiseert en in ieder geval krijgt hij ten minste twee nutseenheden met uitkomst Q. Op deze wijze kan voor de ordeningen 21, 22, 26, 33 en 34 een richtlijn worden opgesteld. In tabel 5 zijn de juiste keuzen aangegeven met een '*'. Voor de drie overgebleven ordeningen geldt dat, vanwege de indifferenties tussen de uitkomsten, ongeacht wat de rijspeler ook kiest, hij altijd de juiste keuze maakt.

In tabel 6 zijn de gegevens voor alle preferentieordeningen voor het milieuprobleem samengevat. Verreweg de meeste personen, 249 van de 277 (90%), bezitten een dominante strategie. Van de respondenten met een dominante strategie kiest 82% (205 van 249) rationeel. De respon-

Tabel 5: Milieuordeningen zonder dominante strategie

21. $Q>R>P=S$	22. $S>P>Q>R$	26. $Q>R>S>P$	33. $Q=R>P>S$																
wel <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 2*	3	1	1	2	wel <table border="1"><tr><td>2</td><td>4</td></tr><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 2*	2	4	3	1	wel <table border="1"><tr><td>4</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 1*	4	2	1	3	wel <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>3</td></tr></table> 0	3	1	2	3
3	1																		
1	2																		
2	4																		
3	1																		
4	2																		
1	3																		
3	1																		
2	3																		
niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 1	1	2	1	2	niet <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>3</td><td>1</td></tr></table> 0	3	1	3	1	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>3</td></tr><tr><td>1</td><td>3</td></tr></table> 0	1	3	1	3	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>3</td></tr><tr><td>2</td><td>3</td></tr></table> 1*	2	3	2	3
1	2																		
1	2																		
3	1																		
3	1																		
1	3																		
1	3																		
2	3																		
2	3																		
34. $R>Q>P>S$	27. $S=R>Q=P$	28. $S=Q=R=P$	29. $Q=P>R=S$																
wel <table border="1"><tr><td>3</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>4</td></tr></table> 0	3	1	2	4	wel <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 1*	1	2	1	2	wel <table border="1"><tr><td>2</td><td>2</td></tr><tr><td>2</td><td>2</td></tr></table> 0	2	2	2	2	wel <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 2*	2	1	2	1
3	1																		
2	4																		
1	2																		
1	2																		
2	2																		
2	2																		
2	1																		
2	1																		
niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>4</td></tr><tr><td>2</td><td>4</td></tr></table> 1*	2	4	2	4	niet <table border="1"><tr><td>1</td><td>2</td></tr><tr><td>1</td><td>2</td></tr></table> 1*	1	2	1	2	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>2</td></tr><tr><td>2</td><td>2</td></tr></table> 1*	2	2	2	2	niet <table border="1"><tr><td>2</td><td>1</td></tr><tr><td>2</td><td>1</td></tr></table> 3*	2	1	2	1
2	4																		
2	4																		
1	2																		
1	2																		
2	2																		
2	2																		
2	1																		
2	1																		

Tabel 6: Rationele keuze bij milieuprobleem

Ordeningen met dominante strategie:			
Dominant wel	192 van de 229	maakt juiste keuze	84%
Dominant niet	13 van de 20	maakt juiste keuze	65%
Ordeningen zonder dominante strategie:			
Matrices in tabel 4	0 van de 12	maakt juiste keuze	0%
Pessimisme=optimisme	7 van de 8	maakt juiste keuze	88%
Indifferentie	8 van de 8	maakt juiste keuze	100%
Totaal	217 van de 277	maakt juiste keuze	78%

denten met een dominante strategie 'niet', het niet leveren van een bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem, scoren relatief slecht ten opzichte van de personen die de dominante strategie 'wel' bezitten. Het slechtst scoren de respondenten die geen dominante strategie bezitten (alle ordeningen in tabellen 4 en 5). Van de 28 respondenten maken slechts 15 een juiste keuze (54%). Omdat deze categorie verhoudingsgewijs een klein aantal respondenten heeft, heeft toch nog 78% (217 van de 277) een rationele keuze gemaakt.

6. Het Student's Dilemma

In een tweede poging om preferenties te meten, is gekozen voor een hypothetische situatie die direct aansluit bij de actuele belevingswereld van de ondervraagden. Dat wil zeggen, geprobeerd is om het Prisoner's Dilemma direct te vertalen voor de onderzochte populatie. Als onderdeel van het Onderzoek Eerstejaars Studenten-project is aan studenten politologie, bestuurskunde en beleidswetenschappen in Leiden, Twente en Nijmegen het Student's Dilemma voorgelegd.

Aan de student is gevraagd om zich te verplaatsen in een situatie waarin hij voor zijn laatste kans vecht om de propedeuse te halen. Om zich van een goed resultaat te verzekeren, spreekt hij met een willekeurige medestudent af om tijdens het tentamen elkaars antwoorden door te spelen. Vervolgens wordt aan de student gevraagd om zich te verplaatsen in de situatie dat hij en zijn medestudent door de surveillanten van fraude worden verdacht. Analooq aan het originele verhaal van het Prisoner's Dilemma wordt aan de twee studenten elk afzonderlijk een aanbod ge-

daan om de fraude te bekennen, in ruil voor strafvermindering.

Deze enquête werd in alle drie de universiteiten afgenomen, na afloop van een schriftelijk tentamen. De omzetting van het Prisoner's Dilemma in een Student's Dilemma kreeg daardoor een goede setting.

Voor het Student's Dilemma wordt niet de schaalmeting van het milieuprobleem gehanteerd, maar wordt de preferentieordening vastgesteld door rangschikking van de vier alternatieven. Deze methode meet alleen preferenties tussen alternatieven en geen indifferenties. De vier alternatieven zijn:

P: U bekent wel maar uw medestudent bekent niet. U gaat vrijuit en mag uw studie voortzetten. Voor uw medestudent betekent dit het einde van de studie.

Q: U bekent niet en uw medestudent bekent ook niet. Na een langdurige procedure kan fraude niet worden bewezen. U loopt beiden een paar maanden studievertraging op.

R: U bekent wel en uw medestudent ook. Als strafmaatregel moet u beiden de propedeuse over doen. U loopt allebei één jaar studievertraging op.

S: U bekent niet maar uw medestudent bekent wel. Uw medestudent gaat vrijuit en mag zijn studie voortzetten. Voor u betekent het echter het einde van uw studie.

Deze vier alternatieven presenteren de volledige uitkomstenmatrix: de combinatie van strategieën én de gevolgen voor beide spelers. Hoewel de hypothetische situatie naar de vorm identiek is met het Prisoner's Dilemma, is de respondent vrij om zijn eigen voorkeursordening te formuleren. In tegenstelling tot het speltheoretische verhaal wordt niet verondersteld dat elke student eenzelfde preferentieordening heeft. Het onderzoek is er juist op gericht om empirisch vast te stellen welke ordeningen

Tabel 7: Student's Dilemma-ordeningen

Ordering	N	%	Ordering	N	%
1. SGRP	5	.6	11. SRPQ	1	.1
2. SQPR	2	.2	12. QRPS	206	25.7
3. QSRP	54	6.1	13. QPRS	70	8.7
4. QSPR	35	4.0	14. RQPS	68	8.5
5. QPSR	29	3.3	15. RSPQ	15	1.9
6. QRSP	115	14.4	16. RPSQ	49	6.1
7. RSQP	5	.6	17. RPQS	59	7.4
8. RQSP	42	5.2	18. PQRS	27	3.4
9. PQSR	1	.1	19. PRQS	15	1.9
10. PSQR	2	.2	Totaal	800	100%

de studenten hebben. Indien alle studenten zich zouden laten leiden door het streven naar minimale vertraging van de studie, dan zou iedereen de Prisoner's Dilemma-preferentieordening (PD-ordening) opgeven.

Van de 800 studenten die de vraag volledig hebben beantwoord, hebben slechts 27 een PD-ordening. Dat betekent dat waarschijnlijk andere overwegingen dan minimalisering van studievertraging een rol spelen bij het vaststellen van de preferentieordeningen.

In tabel 7 zijn de ordeningen simpelweg weergegeven door SGRP in plaats van S>Q>R>P.¹² Van de 24 mogelijke ordeningen zijn er 19 verschillende preferentieordeningen waargenomen. De preferenties beginnend met een S of een P, worden slechts door een enkeling opgegeven en de voorkeursordeningen PRSQ, PSRQ, SRQP, SPRQ en SPQR zijn door niemand gekozen. Een aantal ordeningen scoort bijzonder hoog, met name de ordeningen met Q of R als eerste prioriteit, gevolgd door R of Q als tweede prioriteit. Hoewel de 'story' van het Student's Dilemma volledig gebaseerd is op het idee dat de spelers hun nut maximaliseren door het minimaliseren van de studievertraging, hebben slechts 3.4% van de studenten een voorkeursordening die overeenkomt met dit idee.

De verdeling van de eerste prioriteit van het Student's Dilemma verschilt aanzienlijk van de verdeling van het milieuprobleem. In tabel 8 staan beide eerste prioriteiten afgebeeld. De 28 respondenten die bij de milieuproblematiek indifferent waren tussen de eerste twee alternatieven, zijn niet in de tabel opgenomen. Het belangrijkste verschil zit in alternatief R als eerste prioriteit. Het lage percentage bij de milieuproblematiek kan worden toegeschreven aan de veronderstelling dat het overgrote deel van de respondenten wil dat er in principe althans *iets* aan het milieuprobleem wordt gedaan. De 7 personen die R als eerste prioriteit kiezen, kunnen denken dat dit probleem wel meevalt. Moeilijker wordt het om het hoge percentage bij het Student's Dilemma te begrijpen. Waarom kiezen 238 mensen vrijwillig voor één jaar studievertraging als hoogste prioriteit, als ze ook kunnen kiezen voor volledige vrijspraak? Een mo-

Tabel 8: Eerste voorkeuren van beide situaties

	Student's Dilemma		Milieuproblematiek	
	N	%	N	%
P	45	6	13	5
Q	509	63	214	86
R	238	30	7	3
S	8	1	15	6
Totaal	800	100%	249	100%

gelijke verklaring voor het kiezen van alternatief R als hoogste prioriteit is dat de respondenten gemotiveerd worden door overwegingen die onder de noemer 'schuld en boete' vallen.¹³

7. Verwachte keuze bij Student's Dilemma

Ook voor het Student's Dilemma is gevraagd wat de respondent denkt te zullen gaan doen (wel of niet bekennen) en wat hij denkt dat de medestudent zal gaan doen. In tabel 9 zijn beide verwachtingen met elkaar gekruist.

De meeste studenten verwachten dat zij zelf niet zullen bekennen, maar een vrij groot percentage (45%) verwacht dat ze wel zullen bekennen. De verwachtingen over de medestudent geven vrijwel hetzelfde beeld te zien. In tegenstelling tot het milieuprobleem, is de samenhang tussen de verwachte eigen keuze en de verwachte keuze van de medestudent opmerkelijk sterk. Het verschil in de sterkte van de samenhang tussen de verwachtingen, doet vermoeden dat vanuit het gezichtspunt van de respondent de situatie van de milieuproblematiek toch anders wordt bekeken dan het Student's Dilemma. De twijfels over de mogelijkheid om het vraagstuk van collectieve actie als een echt tweepersoons spel te beschouwen wordt door het verschil in sterkte van de samenhang versterkt. Voor deze situatie bestaat er geen twijfel omdat het Student's Dilemma per definitie een tweepersoons spel is.

8. Rationele keuze: Student's Dilemma

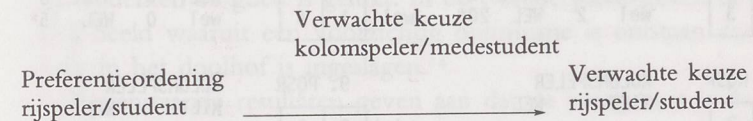
Volgens dezelfde methode als in paragraaf 4, wordt voor het Student's Dilemma bekeken in hoeverre de studenten een rationele keuze maken. In tabel 10 worden eerst alle preferentieordeningen geanalyseerd met een dominante strategie. De tabel is op identieke wijze opgebouwd als tabel 3 en alle consistente keuzen zijn met een '*' gemarkeerd. In tabel 11 volgen de overige preferentieordeningen, die geen dominante strategie hebben. Voor het Student's Dilemma worden de ordeningen zonder een dominante strategie niet opgevat als een spel tegen de natuur. Voor het oplossen van het vraagstuk of respondenten zonder een dominante strategie een rationele keuze hebben gemaakt, wordt een andere methode gehanteerd. In tegenstelling tot het milieuprobleem, dat opgevat werd als een vraagstuk van collectieve actie met een fictieve tegenpartij, is bij het Student's Dilemma de medestudent de enkelvoudige tegenpartij. De

Tabel 9: Verwachte keuze bij het Student's Dilemma

		MEDESTUDENT		
		NIET BEKENNEN	WEL BEKENNEN	
STUDENT	NIET BEKENNEN	399 Q 91% - 87% ↓	39 S 9% - 11% ↓	438 (55%)
	WEL BEKENNEN	58 P 16% - 13% ↓	307 R 84% - 89% ↓	365 (45%)
[PHI .756]		457 (57%)	346 (43%)	803 (100%)

medestudent kan worden gepresenteerd als de directe tegenstander, als kolomspeler, van de respondent. De uitgesproken verwachting omtrent het wel of niet bekennen van de medestudent, wordt hier geïnterpreteerd als een leidraad voor het handelen van de rijspeler in de situatie van onzekerheid. De rationele keuze wordt dan de consistentie tussen ordening, verwachte eigen keuze en verwachte keuze van de ander: figuur 1. Ook hier is nutsmaximalisering gegeven de verwachte keuze van de medestudent het criterium voor de rationele keuze van de respondent, de rijspeler.

Figuur 1: Rationele keuze bij ontbreken van dominante strategie

Een aantal zaken vallen in tabellen 10 en 11 op. In de eerste plaats scoren de studenten ook in deze situatie bijzonder hoog. Bijna 90% van alle respondenten maakt een rationele keuze. In de tweede plaats is in dit pure tweepersoons spel de verhouding tussen personen met en zonder een dominante strategie geheel anders dan bij het milieuprobleem. In tabel 12 zijn de gegevens kort samengevat. Bij het Student's Dilemma heeft het merendeel van de studenten geen dominante strategie (63%). En de respondenten zonder een dominante strategie scoren niet beduidend minder op het betreffende rationaliteitscriterium, dan zij met een dominante strategie. Hieruit kan voorzichtig worden afgeleid, dat het wellicht zinvoller is om de verwachte keuze van de medestudent als leidraad te nemen voor het maximaliseren van het nut van de respondent in een echt tweepersoons spel. Daarbij dient echter ook bedacht te worden dat, in tegenstelling tot de situatie van het milieuprobleem, de situatie van het Student's Dilemma een eenmalige gebeurtenis is.

Tabel 10: Student's Dilemma-ordeningen met dominante strategie

1. SQRP		2. SQPR		3. QSRP		4. QSPR									
NIET	3	4	0	NIET	3	4	1*	NIET	4	3	52*	NIET	4	3	28*
wel	1	2	5	wel	2	1	1	wel	1	2	2	wel	2	1	7
5. QPSR		15. RSPQ		16. RPSQ		17. RPQS									
NIET	4	2	24*	niet	1	3	1	niet	1	2	1	niet	2	1	4
wel	3	1	4	WEL	2	4	14*	WEL	3	4	47*	WEL	3	4	55*
18. PQRS		19. PRQS													
niet	3	1	6	niet	2	1	2								
WEL	4	2	21*	WEL	4	3	13*								

Tabel 11: Student's Dilemma-ordeningen zonder dominante strategie

6. QRSP		KOLOMSPELER		7. RSQP		KOLOMSPELER			
niet	4	2	NIET	WEL	niet	2	3	NIET	WEL
wel	1	3	NIET 82*	niet 8	wel	1	4	NIET 0	niet 0
			wel 2	WEL 20*				wel 0	WEL 5*
8. RQSP		KOLOMSPELER		9. PQSR		KOLOMSPELER			
niet	3	2	NIET	WEL	niet	3	2	NIET	WEL
wel	1	4	NIET 5*	niet 2	wel	4	1	niet 0	NIET 0
			wel 3	WEL 27*				WEL 0	wel 1
10. PSQR		KOLOMSPELER		11. SRPQ		KOLOMSPELER			
niet	2	3	NIET	WEL	niet	1	4	NIET	WEL
wel	4	1	niet 0	NIET 0	wel	2	3	niet 0	NIET 0
			WEL 0	wel 1				WEL 1*	wel 0
12. QRPS		KOLOMSPELER		13. QPRS		KOLOMSPELER			
niet	4	1	NIET	WEL	niet	4	1	NIET	WEL
wel	2	3	NIET 133*	niet 14	wel	3	2	NIET 49*	niet 4
			wel 9	WEL 42*				wel 2	WEL 13*
14. RQPS		KOLOMSPELER							
niet	3	1	NIET	WEL					
wel	2	4	NIET 9*	niet 0					
			wel 7	WEL 50*					

Tabel 12: Rationele keuze bij Student's Dilemma

Ordeningen met dominante strategie:	
Dominant niet	105 van de 124 maakt juiste keuze 85%
Dominant wel	150 van de 164 maakt juiste keuze 91%
Ordeningen zonder dominante strategie:	
Nutsmax niet/wel	436 van de 489 maakt juiste keuze 89%
Totaal	691 van de 777 maakt juiste keuze 89%

9. Slot

Met dit onderzoek is een bescheiden bijdrage geleverd om de formele kant van de speltheorie te koppelen aan het empirisch onderzoek. De bovenstaande exercitie geeft enige hoop voor de wijze waarop het onderzoek is verricht. In de eerste plaats is het gelukt om een betrekkelijk gecompliceerde en lange vraag aan de respondent voor te leggen. Van de 883 respondenten hebben 800 studenten deze vraag volledig ingevuld. Uit onderzoekstechnisch oogpunt is het aardig dat dit experiment met de studenten zo goed is gelukt. In de tweede plaats geven de resultaten een beeld waaruit een voorzichtig optimisme is ontstaan dat de juiste weg in het doolhof is ingeslagen.¹⁴

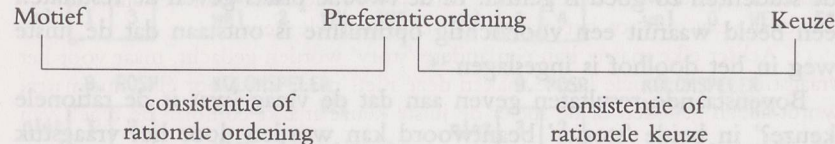
Bovenstaande resultaten geven aan dat de vraag 'wat is de rationele keuze?' in beide 'stories' beantwoord kan worden door het vraagstuk van collectieve actie te interpreteren als een spel tegen de natuur en door bij het Student's Dilemma de verwachte keuze van de medestudent als zekere strategie van de kolomspeeler op te vatten.

Hier zijn twee verschillende 'stories' behandeld die, althans volgens de theorie, qua opzet een grote waarschijnlijkheid hebben dat de respondenten in groten getale kiezen om zich niet coöperatief op te stellen. Uit de gegevens blijkt dat de meeste respondenten zich wel coöperatief opstellen. Vanuit Olsons perspectief handelen vele individuen dan niet rationeel. Deze opvatting wordt hier niet gedeeld. Op het moment dat men kiest voor de speltheorie, is alleen de nutsmatrix van belang.¹⁵ Voor de analyse van de rationele keuze kan worden volstaan met de consistentie tussen ordeningen en verwachte keuzen.

De preferentieordeningen zijn hier als exogene data als uitgangspunt van het onderzoek genomen. Dat betekent niet dat het niet zinvol zou zijn om te onderzoeken wat de respondent bezielt om een bepaalde pre-

ferentieordening te formuleren. In tegendeel, juist door de formele invulling van het begrip rationale keuze wordt het belangrijk om de achterliggende motieven van het individu in kaart te brengen. Wat zijn de motieven van de actor en hoe percipieert hij zijn 'true interests'?¹⁶ Welke preferentieordeningen kunnen nog als 'realistische' ordeningen worden opgevat?¹⁷ Met deze vragen wordt echter een ander aspect dan de rationale keuze aan de orde gesteld. Waar het bij deze vragen om gaat is de relatie tussen enerzijds de achterliggende overwegingen, zoals egoïsme, altruïsme, afgunst, haat, liefde, normen en kantiaanse moraliteit etc., en anderzijds het prioriteitenschema over de verschillende uitkomsten. Wil er sprake zijn van een individu met een eigen wilsbeslissing, dan moeten zijn preferenties ergens op gebaseerd zijn. Als het individu zich in een bepaalde situatie laat leiden door altruïstische motieven, dan moet dat tot uiting komen in zijn preferentieordening. Het onderzoek naar de consistentie tussen motieven en ordeningen kan een uitspraak doen over de vraag of er sprake is van *rationele ordening*. Dit heeft betrekking op het linker deel van figuur 2.¹⁸ In dit onderzoek is alleen gekeken of er sprake is van een *rationele keuze*, de consistentie tussen preferenties en verwachte keuzen, het rechter deel van het figuur.

Figuur 2: Rationele ordening en rationale keuze

* Met bijzondere dank aan Kees Aarts en Robert Jan van der Veen voor hun bijdragen en commentaar.

Noten

1. Deze bijdrage is een bewerking van het paper dat door Kees Aarts en mijzelf is gepresenteerd in de werkgroep 'positieve politieke theorie' tijdens het politologenetmaal 1991 onder de titel 'Preferenties en rationale keuze'.

2. Deze voorwaarde is identiek aan Ullmann-Margalits 'condition of individual insignificance'. Veronderstelling (1) is *niet* gelijk aan Ullmann-Margalits 'condition of homogeneity'. Haar voorwaarde heeft betrekking op de gelijkheid van de individuele bijdrage relatief tot de einduitkomst en niet op de identieke voorkeuren.

3. In dat laatste opzicht is er sprake van een n-persoons Prisoner's Dilemma, zij het dat het hier een zeer speciaal geval betreft.

4. Zie K. Aarts, H. van der Kaap, A. Michels en J. Thomassen 'Politieke pro-

blemen en strijdpunten' in: G.A. Irwin en J. van Holsteyn (red.), *De Nederlandse kiezer '89* (te verschijnen).

5. Zie met name Szirmai (1981, 1988), Van der Veen en Visser (1982) en Visser (1989). Deze onderzoeken naar voorkeursordeningen waren inhoudelijk gericht op het herstel van de werkgelegenheid. Recentelijk heeft de bezorgdheid over de milieuvervuiling de eerste plaats van de zorg om de werkgelegenheid overgenomen.

6. Aan de voorwaarde $Q > R$ voldoen *niet*: ordeningen 7, 8, 13, 15, 16, 19, 25, 27, 28, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45. Deze ordeningen hebben in totaal 28 respondenten. Dat wil zeggen aan de voorwaarde $Q > R$ voldoen 249 van de 277 respondenten: 90%.

7. Voorwaarde $P > Q$: ordeningen 22, 23, 24, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, dat wil zeggen 19 respondenten van de 277.

8. Voorwaarde $R > S$: ordeningen 21, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 43, 44, 45, dat wil zeggen 26 van de 277 is 9% van het totaal.

9. Zie Rapoport en Guyer 1966.

10. 'The choice of the "best of the worsts" is called the Minimax Principle' (Rapoport 1964: 33).

11. Alleen de volgorde en niet de hoogte van de cijfers heeft betekenis in de ordinale nutsmatrix.

12. Door het ontbreken van indifferenties is het hier niet nodig om het symbool '>' voor deze tabel te gebruiken.

13. Zie voor deze analyse van motieven en preferenties Pellikaan en Aarts 1991.

14. De bedoeling is dat in een nieuwe ronde van OES-project opnieuw een tweetal 'stories' aan de studenten worden voorgelegd. Mogelijk zullen dan de resultaten opnieuw uitwijzen dat de eerstejaars studenten onder verschillende situaties in staat zijn tot het maken van een rationale keuze.

15. Achter elke matrix kan een andere 'story' worden gedacht, maar voor het vraagstuk van rationale keuze maken deze niets meer uit. Voor elke nutsmatrix wordt alleen gekeken of de speler de juiste keuze maakt conform de regels van het spel.

16. In deze setting zou de PD-ordening $P > Q > R > S$ de 'true interests' van de respondent weergeven (Van der Veen 1981: 56).

17. Door het economische beginsel als perspectief te nemen, kunnen met behulp van een aantal voorwaarden een groot aantal ordeningen eruit worden gefilterd, waardoor een klein aantal 'realistische' ordeningen overblijven (Aarts 1990: 61-83 en 293-297).

18. 'A given case of collective action will also in most cases have participants who are motivated by quite different concerns' (Elster 1985: 154).

Literatuur

- Aarts, C.W.A.M., *Bodemverontreiniging en collectieve actie*, Enschede 1990.
 Barry, B., Comment on Jon Elster, *Ethics*, Vol. 96 1985, p. 156-159.
 Elster, J., Rationality, Morality, and Collective Action, *Ethics*, Vol. 96 1985, p. 136-155.
 Hardin, R., Collective action as an agreeable N-Prisoner's Dilemma, *Behavioral*

- Science, 1971 Vol. 5, p. 472-481.
- Pellikaan, H., en C.W.A.M. Aarts, Preferenties en motieven, in: C.W.A.M. Aarts en H. Pellikaan (red.), *Student en politiek '90; Een onderzoek onder eerstejaars studenten politologie, beleidswetenschappen en bestuurskunde in Leiden, Nijmegen en Twente*, Enschede 1991, p. 83-86.
- Rapoport, A., en M. Guyer, A taxonomy of 2 x 2 games, *General Systems*, 1966 Vol. 11, p. 203-214.
- Rapoport, A., *Strategy and conscience*, Schocken Books, New York 1964.
- Szirmai, A., Matigingsbereidheid en het dilemma der gevangenen, *ESB* 1981, p. 912-919.
- Szirmai, A., *Inequality Observed; A study of attitudes towards income inequality*, Avebury 1988, Aldershot.
- Ullmann-Margalit, E., *The Emergence of Norms*, Oxford Clarendon Press 1977.
- Veen, R.J. van der, Meta-rankings and collective optimality, *Social Science Information*, Vol. 20 1981, p. 345-374.
- Veen R.J. van der, en P.E. Visser, Matiging en het Prisoner's Dilemma, *Beleid & Maatschappij* 1982, p. 302-310.
- Visser, P.E., *Overlegeconomie*, Van Gorcum, Maastricht 1989.

Literatuur

Collectieve actie: een overzicht van recente Nederlandse literatuur

Kees Aarts

Naar aanleiding van:

- L. Huberts, *De politieke invloed van protest en pressie: besluitvormingsprocessen over rijkswegen*. DSWO, Leiden 1988;
- J.G.A. van Mierlo, *Pressiegroepen in de Nederlandse politiek*. SMO, 's-Gravenhage 1988;
- J. Naafs, *Integratie van ouderen: een empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek bij zelfstandig wonende ouderen*. Universiteit Twente, Enschede 1989;
- W. van Noort, *Bevlogen bewegingen: een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging*. Amsterdam, SUA 1988;
- W. van Noort en L. Huberts (red.), *Sociale beweging in de jaren negentig: stand van zaken en vooruitblik*. DSWO, Leiden 1989;
- P. Visser, *Overlegeconomie*. Van Gorcum, Assen/Maastricht 1989;
- F. van Waarden, *Organisatiemacht van belangenverenigingen: de ondernemingsorganisaties in de bouwnijverheid als voorbeeld*. Acco, Amersfoort/Leuven 1989.

1. Inleiding¹

In het voorwoord van zijn *Sociologists, economists and democracy* waagde Barry (1978, p.v) zich zo'n dertien jaar geleden aan een interessante voorstelling:²

'It is always risky to pronounce a verdict of death on ideas, even after an extended period of apparent lifelessness, but I predict that we have seen the last of the "sociologists" in political science.'

Deze voorspelling was mede gebaseerd op een vergelijking van de 'economische' benadering van collectieve actie van Olson met die van 'sociologische' auteurs als Talcott Parsons. De twee benaderingen verschillen vooral door hun methode. De eerste is 'axiomatic, economic, mechanical, mathematical', de tweede 'discursive, sociological, organismic, literary' (p. 3). De benaderingen vallen niet noodzakelijk samen met academische